

Soortendag 2015 Fryske Feriening foar Fjildbiology in het Bûtenfjild boven Feanwâlden

Mark Hilboezen & Jakob Hanenburg

De afgelopen decennia was het een goed gebruik van de Fryske Feriening fan Fjildbiology (FFF) om elk jaar een ledenexcursie te organiseren. Memorabele excursies waren die naar het Polderhoofd(pijn!)kanaal in het heetst van de strijd, die naar Fochteloërveen met de langste rij leden ooit en ook die naar de Rottige Meente wat meer leek op een wedstrijd snelwandelen in een laagveengebied van honderd hectare. Toch nam de animo voor de excursies af en daalde het aantal deelnemers. Reden voor het bestuur om met een nieuw initiatief te komen. Wat is het dat de leden van de FFF bindt? Juist ja, het verzamelen van zoveel mogelijk waarnemingen van zoveel mogelijk soorten. Dat kan het beste tijdens een zogenaamde soortendag! Dit jaar werd voor het eerst een soortendag georganiseerd, waarvan in deze bijdrage verslag wordt gedaan.

Inleiding

De soortendag komt in de plaats van de ledenexcursie die jaarlijks werd georganiseerd. Hiervoor moest een geschikt gebied worden uitgekozen. Er moest bij voorkeur een gebied bezocht worden waarin meerdere biotopen voorkomen en waar veel is gedaan aan natuurontwikkeling. Het Bûtenfjild boven Feanwâlden leek aan deze voorwaarden te voldoen. De eigenaren wilden ook graag toestemming verlenen, omdat zij graag meer wilden weten over de soortenrijkdom in hun terreinen. De keuze was dus snel gemaakt. Op zaterdag 15 augustus trokken ruim dertig leden en andere soortdeskundigen het Bûtenfjild in om de biodiversiteit van het gebied te onderzoeken!

Werkwijze en organisatie

Om deze soortendag mogelijk te maken werd contact gelegd met de natuurbeherende organisaties It Fryske Gea en Staatsbosbeheer en de particuliere natuurbeheerders familie de Groot, familie de Jong en Romke Kinderman. Het idee was om een boeiende velddag te organiseren voor onze leden en een bijdrage te leveren aan de kennis van de soortenverspreiding. Natuurlijk is het Bûtenfjild te groot om in één dag op alle voorkomende soorten te inventariseren. Daarom is een selectie van interessante, representatieve deelgebieden gemaakt. De natuurgebieden van It Fryske Gea die bezocht werden, waren d'Amelânnen, het Ottema-Wiersmareservaat, de Sippenfennen en een deel van Oer de Wiel. Van Staatsbosbeheer werd het gebied de Houtwiel onderzocht. Familie de Groot heeft het pas ingerichte natuurgebied de Klyndobbe in bezit. Het andere deel van Oer de Wiel is in bezit van familie de Jong en de heer Kinderman. Ook deze terreinen werden meegenomen in het onderzoek.

's Ochtends werd de dag begonnen in de werkschuur van Staatsbosbeheer bij het Goddeloas Tolhús met koffie of thee en koek. Romke Kinderman vertelde kort een interessant verhaal over het ontstaan en de geschiedenis van it Bûtenfjild. Ook lichtte hij zijn persoonlijke visie toe op de verschillende deelgebieden. Daarna werd het dagprogramma en de groepsindeling bekend gemaakt. De dag bestond uit een ochtend-, middag- en avonddeel waarin alle

geselecteerde deelgebieden werden bezocht. Per deelgebied werden de soorten genoteerd, waarbij zeldzamere soorten zoveel mogelijk met coördinaten werden vastgelegd. Het avonddeel bestond ook uit een nachtvlinder- en kokerjufferinventarisatie met licht en laken in de Houtwiel.

Gebiedsbeschrijving

Het Bûtenfjild is een omvangrijk gebied, grofweg tussen de natuurgebieden Grutte Wielen en de Sweachermieden ten noorden van de dorpen Feanwâlden en Hurdegaryp (figuur 1). Het gebied was ooit een uitgestrekt hoogveenmoeras dat gelegen was tussen de hogere zandgronden van het Fries-Drents keileemplateau en de zeekleigebieden. Het gebied maakte deel uit van het beekdal de Bouwepet, ook wel de Rijd geheten. Dit beekdal is ontstaan in een erosiegeul tijdens het Saalien (voorlaatste ijstijd). In het gebied werd in de vijftiende eeuw al turf gestoken door de monniken van de kloosters Mariëngaard bij Hallum en Claerkamp bij Rinsumageest. De vervening ging door tot in de twintigste eeuw en leidde uiteindelijk tot een zeer laaggelegen, vergraven veenlandschap met plassen en poelen met een bijzondere moerasflora en -fauna. Het landschap veranderde wederom sterk door de grootschalige ontginning die plaatsvond in de crisis van de jaren dertig van de vorige eeuw tot na de Tweede

Figuur 1. Overzichtskartaal van de deelgebieden van het Bûtenfjild.

Wereldoorlog. Deze ontginning werd uitgevoerd door N.V. Ontginningsmaatschappij De Drie Provinciën. De meeste poelen en plassen werden gedicht met aarde van de hogere delen. In de jaren vijftig volgde een grootschalige ruilverkaveling waarbij de gebieden het Ottema-Wiersmareservaat, de Sippenfennen en d'Amelânnen en de Houtwiel gespaard zijn gebleven. Dr. J. Botke schreef het volgende over de ontginning: *"Hwa't komt yn it terrein, dat de N.F. sa ûnder hânnen naem hat, slacht de skrik om't herte. Hwet hat men makke fen dit fûgel- en plantenparadys! Sjocht men net, ho't de stêdden al mar grutter wirde en heart men net, ho't dy roppe om natûrmoaijens om hjarren hinne? En scil men earst it moaije forniele, om it letter wer op to bouwen, as dit mûchlik wier? Litte wy dochs net te gau de skeinjende hân slaen oan it moaije om ús hinne. Litte al te gystene wirkforskaffers en autoriteiten, dy't hjir mei te meitsjen hawwe, dit dochs betinke."* (Uit "De Grintenij Dantumadiel" van Dr. J. Botke, 1932).

Inrichtingsplannen

In het Bûtenfjild is de laatste jaren flink geïnvesteerd om de kwaliteit van de natuur te verbeteren. Al in de jaren negentig van de vorige eeuw, de tijd dat het gebied werd bestempeld als Ecologische Hoofdstructuur (EHS), is er een robuuste verbinding aangelegd vanuit het Bûtenfjild naar de Grote Wielen. De ruilverkaveling kon dit gebied, bekend als Bouwepet, aankopen en inrichten. It Fryske Gea die al beheerder was van de Sippenfennen en het Ottema-Wiersmareservaat werd ook de beheerder van dit gebied. In die tijd werd ook een deel van de Houtwiel van Staatsbosbeheer omgevormd tot moeras. In 2006 is dit project verder uitgewerkt waarbij in een groot deel van het gebied het waterpeil flink is verhoogd. Ondertussen was ook de politiek ervan overtuigd dat de oppervlakte natuur in het Bûtenfjild groter moest worden om de kwaliteit van de gebieden op peil te houden. Delen die in de jaren dertig van de vorige eeuw, zeer tegen de zin

van de toenmalige natuurbeschermer Dr. J. Botke, pas werden ontgonnen, zijn door de Provincie aangekocht en door de gebiedscommissie Bûtenfjild omgevormd tot natuur. Het gaat hierbij om de gebieden Oer de Wiel en Klyndobbe. Deze terreinen worden door particuliere terreinbeheerders beheerd. De komende tijd zal de commissie nog delen van de Houtwiel en de Sippenfennen verbeteren. Ook wordt er op dit moment hard gewerkt om de Ecologische Hoofdstructuur door te trekken richting Lauwersmeer. Hier is de Gebiedsontwikkelingscommissie De Centrale As mee bezig. De Houtwiel wordt verbonden met de Falomster Leijen. De autoweg (Centrale As) gaat met een zogenaamde "fly-over" over het natuurgebied, zodat dieren die gebruik maken van de natuurverbinding veilig de weg kunnen kruisen. Door al deze inspanningen is er in het Bûtenfjild een natuurgebied ontstaan van ruim 750 hectare!

Resultaten

In totaal zijn tijdens de soortendag maar liefst 671 soorten waargenomen. In tabel 1 staan de soortenaantallen van de onderscheiden soortgroepen weergegeven, zowel per deelgebied als voor het complete Bûtenfjild. Natuurlijk was het onmogelijk om alle soortgroepen met gelijke intensiteit te inventariseren en ook lang niet alle soorten zullen zijn gezien. Maar toch is tijdens de dag ook een aantal bijzondere en opvallende soorten waargenomen.

De planten vormen het grootste aandeel van het totaal. De planten werden door Harry Waltje en Gertie Papenburg genoteerd op een streeplijst. Aanvullingen werden gedaan door medewaarnemers. Zeldzamere planten werden vooral aangetroffen in de terreinen die al langere tijd in beheer zijn van It Fryske Gea en Staatsbosbeheer, namelijk in het Ottema-Wiersmareservaat, d'Amelânnen, de Sippenfennen en de Houtwiel. Het betreffen vooral soorten van blauwgraslanden, trilvenen, veenmosrietlanden, moerasheides en kleine zeggenvegetaties, zoals

Tabel 1. Aantal soorten per soortgroep gerangschikt naar gebied. De aquatische macrofauna bestaat uit insecten, geleedpotigen en mollusken groter dan 2 mm, exclusief kokerjuffers, libellen, spinnen en terrestrische geleedpotigen die als aparte soortgroepen zijn onderscheiden.

Soortgroep	d'Amelânnen	Houtwiel	Klyndobbe	Oer de Wiel	Ottema-Wiersma-reservaat	Sippenfennen	Bûtenfjild totaal
Planten	164	147	83	151	115	132	271
Mossen	-	3	-	11	-	36	44
Dagvlinders	5	1	3	8	1	8	12
Libellen	5	4	2	7	1	8	14
Aquatische macrofauna	40	-	-	49	-	-	70
Nachtvlinders	-	93	1	5	2	1	97
Kokerjuffers	6	-	-	3	-	geen	12
Overige insecten	1	3	8	22	8	11	40
Spinnen & geleedpotigen	-	4	2	8	13	1	26
Vogels	6	14	27	27	14	26	67
Amfibieën & vissen	5	5	12	3	-	1	13
Zoogdieren	-	1	3	1	-	1	5
Totaal aantal soorten	232	271	139	287	141	224	671

Spaanse ruiter (*Cirsium dissectum*), Blauwe knoop (*Succisa pratensis*, figuur 2), Waterdrieblad (*Menyanthes trifoliata*), Galigaan (*Cladium mariscus*), Moerasviooltje (*Viola palustris*) en Ronde zonnedaauw (*Drosera intermedia*). Dat Gewone dophei (*Erica tetralix*) in de Houtwiel de noordelijkste groeiplaats op het vasteland van Nederland heeft, is zeker vermeldenswaardig. Een andere opvallende soort is Moerashertshooi (*Hypericum elodes*, figuur 3), waar de sloten van het Ottema-Wiersmareservaat en de Houtwiel plaatselijk rijkelijk mee zijn gevuld. Deze soort is indicatief voor een zwak zure waterkwaliteit. Naast de hogere vaatplanten waren ook veel bijzondere mossen te vinden in deze terreinen. Vooral de veenmosses, zoals Fraai veenmos (*Sphagnum fallax*), Gewimperd veenmos (*S. fimbriatum*), Gewoon veenmos (*S. palustre*) en Haakveenmos (*S. squarrosum*), bedekten grote oppervlakten. Daarnaast komt het zeldzame Moerasplakkaatmos (*Pellia neesiana*) voor in enkele veenmosrietlanden.

De dag was nogal bewolkt waardoor weinig insecten konden worden aangetroffen. Ook leden van de Vlinderwerkgroep Friesland waren aanwezig op de soortendag om mee te helpen met het inventariseren van vlinders. De gehoopte Zilveren maan (*Bolaria selene*) werd helaas niet waargenomen. De Zilveren maan was de karakteristieke soort van het Bûtenfjild, maar is sinds 2010 niet meer gezien in het gebied (NDFF, Vlinderstichting). De Groene glazenmaker (*Aeshna viridis*) en de Vroege glazenmaker (*A. isoceles*), twee typische laagveenlibellen, werden waargenomen in de nabijheid van sloten vol met Krabbescheer (*Stratiotes aloides*, figuur 4).

In enkele wateren in d'Amelânne en Oer de Wiel is de aquatische macrofauna onderzocht door deskundige Harry Boonstra (figuur 5). In d'Amelânne is de watermijt *Oxus musculus* ontdekt. Deze soort komt vooral voor in goed ontwikkelde laagveengebieden die met rust worden gelaten door de mens, zoals de Wieden-Weerribben in Noordwest-Overijssel en de Nieuwkoopse Plassen in Zuid-Holland. De zeldzame waterroofkever *Rhantus frontalis* (geen Nederlandse naam) is aangetroffen in Oer de Wiel. Deze soort komt met name voor in stilstaande, voedselrijkere wateren in Zuidwest-Nederland, de kuststreek en de Waddeneilanden.

Ten noorden van de Houtwiel zijn nachtvlinders geïnventariseerd met lamp en laken door Jeroen Breidenbach en Merel Zweemer. Ook is gekeken naar kokerjuffers die op het licht afkwamen. Er zijn veel nachtvlindersoorten genoteerd (tabel 1) waaronder enkele zeldzaamheden, zoals de Geelbruine rietboorder (*Archanara dissoluta*) die, zoals de naam al aangeeft, als rups leeft in Riet. Hoewel deze soort verspreid over het hele land kan voorkomen, is deze redelijk zeldzaam. Deze soort heeft voor de voortplanting moerassen nodig met veel overjarig Riet, zoals ook in de Houtwiel. Andere zeldzamere soorten zijn de Zandkleurige

Figuur 2. Blauwe knoop (*Succisa pratensis*) in de Houtwiel, 12 september 2010 (foto Jakob Hanenburg).

borstelmos (*Epermenia falciformis*), die Engelwortel of Zevenblad als waardplant nodig heeft, en de Kruiskruidmot (*Homoeosoma nebulella*) met distels of Jakobskruid als waardplant. Ook is een bijzondere kokerjuffer waargenomen, namelijk *Limnephilus incisus*. Dit is een typische laagveensoort die in natte (semi-)terrestrische vegetaties leeft. In Nederland is deze soort sterk achteruitgegaan. Daarnaast zijn in d'Amelânne ook larven van zeven kokerjuffersoorten aangetroffen door Harry Boonstra. In combinatie met de aanwezigheid van de bijzondere watermijt duidt dit op zuurstofrijk water met veel waterplanten.

Op de soortendag was ook spinnendeskundige Peter Koomen aanwezig. Hij heeft naar spinnen gezocht in Oer de Wiel, het Ottema-Wiersmareservaat en de Houtwiel. In het Ottema-Wiersmareservaat komen drie bijzondere soorten voor die typisch zijn voor moerassen met Veenmos, namelijk de Kleine piraat (*Piratula latitans*), Moswolfspin (*Arctosa leopardus*, figuur 6) en Rietkogelspin (*Theridion hemerobium*).

De waargenomen vogels zijn van diverse, uiteenlopende milieus, zoals bossen, open wateren, graslanden en moerassen. Typische moerasvogels zijn bijvoorbeeld Baardman (*Panurus biarmicus*), Bruine kiekendief (*Circus aeruginosus*), Snor (*Locustella*

Figuur 3. Moerashertshooi (*Hypericum elodes*) in de Houtwiel, 15 juli 2012 (foto Jakob Hanenburg).

Figuur 4. Eiafzettende Groene glazenmaker in de Houtwiel, 4 augustus 2013 (foto Jakob Hanenburg).

luscinioides) en Kleine karekiet (*Acrocephalus scirpaceus*). Daarnaast werd een flink aantal doortrekkers gezien, met name verschillende soorten meeuwen. Opvallend was de aanwezigheid van twee Reuzensterren (*Hydroprogne caspia*) in Oer de Wiel.

Verspreid in het Bûtenfjild werden Heikikkers (*Rana arvalis*) waargenomen. De vissen werden gericht onderzocht in de Klyndobbe en in de Valomstervaart bij de Houtwiel door John Melis en Maarten van der Beek. Zo werd de beschermde Kleine modderkruiper (*Cobitis taenia*) onder andere aangetroffen. In de Klyndobbe werd de exotische Gevlekte Amerikaanse

rivierkreeft (*Orconectes limosus*) vastgesteld. Bijzonder was de aanwezigheid van de Riviergrondel (*Gobio gobio*), die doorgaans voorkomt in stromend water.

Dankzegging

Al met al was het een zeer geslaagde dag. We hebben veel nieuwe soorten ontdekt of herontdekt. Deze gegevens kunnen daarmee goed gebruikt worden door de natuurbeheerders. Bovendien was het heel gezellig en hebben we veel van elkaar geleerd. Een soortendag is dus voor herhaling vatbaar!

Deze dag was natuurlijk niet mogelijk geweest zonder de medewerking van de terreineigenaren. Wij willen daarom Staatsbosbeheer, It Fryske Gea, familie De Jong, familie De Groot en Romke Kinderman ook bedanken voor hun gastvrijheid in hun terreinen. Natuurlijk worden ook de deelnemers bedankt voor hun inzet en aanwezigheid. Het betreft André Dijkstra, Dirk Dijkshoorn, Ellen Nieuwenhuizen, Foppe Hoff, Gertie Papenburg, Harry Waltje, Henk Hiemstra, Henk Jansen, Herke Fokkema, Jaap Feddema, Jelle de Jong, Jeroen Breidenbach, Jitske Hibma, John Melis, Loes Kuiper, Meino Zondervan, Meinte Engelmoer, Meinte van der Velde, Merel Zweemer, Nico Minnema, Olga Stoker, Sije Schotanus, Wietse de Jong. Daarnaast worden de externe deskundigen in het bijzonder bedankt, namelijk Harry Boonstra (aquatische macrofauna), Peter Koomen (spinnen) en de leden van Vlinderwerkgroep Friesland. Dankzij hun kennis konden nog meer soorten en soortgroepen worden waargenomen.

Mark Hilboezen
Foarwei 165
9298 JH Kollumerzwaag
h.m.hilboezen@hotmail.com of
m.hilboezen@itfryskegea.nl

Jakob Hanenburg
Dr. Postmastraat 41
9285 RH Buitenpost
hanenburg@gmail.com of
j.hanenburg@staatsbosbeheer.nl

Figuur 5. Harry Boonstra in actie in Oer de Wiel, 15 augustus 2015 (foto Jakob Hanenburg).

Figuur 6. Moswolfs spin (*Arctosa leopardus*) in het Ottema-Wiersmareservaat, 15 augustus 2015 (foto Peter Koomen).